

Historiallinen katsaus kansanveisuun tutkimukseen. Etnografisia ja etymologisia havaintoja Suomessa

Päivikki Antola
Jyväskylän yliopisto

Aluksi

Kansanveisuu on kasvokkaista, perinteisesti yksinäänistä ryhmälaulua ja/tai henkilökohtaista hartaudenharjoitusta Suomen evankelisluterilaisten herätysliikkeiden (Länsi-Suomen rukoilevaisuus, herännäisyys, lestadiolaisuus, evankelisuus, uuspietismi) uskonnollisessa kontekstissa nimeltä *seurat*. Se on tehtäviltään uskonnollinen, toiminnaltaan eksklusiivinen, rituaalinen sosiaalinen instituutio, jota uskonnollinen yhteenkuuluvudentunne ja sisäryhmäasenteet leimaavat. Veisuu on seurojen musiikillinen tilannekieli, jota harjoitetaan kotien tupaseuroissa, kirkoissa ja rukoushuoneissa alkuperin säestyksettä etenkin rukoilevaisuudessa ja herännäisyydessä. Se varioi alueittain, paikkakunnittain, paikallisesti kylittäin sekä yksilöllisesti. (Suojanen 1972, 146-176.) Kansanveisuu aktuaalistaa uskonnollisen kielen, jota puhutaan, veisataan, luetaan, kirjoitetaan ja/tai tulkitaan sakraaliksi koetussa tapahtumassa tai sellaisessa tilanteessa, missä kosketellaan sosiaalisen ryhmän tai yksilön pyhiksi, uskonnollissisältöisiksi mieltämiä tajunnansisältöjä. Sen elementtien valintaa säätelevät puheyhteisön uskonnollinen traditio sekä sen sosiaalisten suhteiden verkosto. (Suojanen 1975, 231.)

Tutkimustehtävä

Käsittelen uskonnollista laulettuna puhuttua kieltä Suomen evankelisluterilaisissa herätysliikkeissä funktionaalisesta, lingvistisestä ja sosiaalisesta rakenteesta käsin. Luon aluksi tutkimushistoriallisen katsauksen kansanveisuuta, sen asemaa, funktioita, merkitystä ja ulottuvuuksia koskevaan kirjallisuuteen mukaan luettuna välähdys veisuun uudemmassa etnografiasta Suomessa.

Keskityn musiikkiantropologisen monografiani *Finnish Folk Hymn Singing: Study in Music Anthropology* (Suojanen 1984, 339-) antiin kenttätutkimuksissa nauhoitetusta seuratilanneveisuusta, joka on tapahtunut erityyppisissä maallikko- ja pappisjohtoisissa seuroissa. Näkökulmani ovat etnografisia ja etymologisia. Kirja on pioneerijulkaisu veisaten puhutusta uskonnollisesta viestinnästä Suomen perinteisissä herätysliikkeissä, rukoilevaisuudessa, herännäisyy-

dessä, lestadiolaisuudessa ja evankelisuudessa. Se on ensimmäinen suomalaisesta kansanveisuusta, uskonnollisen ryhmälaulun autenttisista veisuukonteksteista, seuroista, julkaistu musiikkiantropologinen monografia.¹

Kansanveisuun tarkastelun metodologiani perustuu amerikkalaisen sosiolingvistin Dell Hymesin puheen etnografiaan (Hymes 1972, 35-71; Suojanen 1978; 1982b, 167-234; Lehtinen 2014, 179-199; Saville-Troike 1984, 29-30; Phillipsen-Coutu 2005, 367; Nissi & Mielikäinen 2014, 17-18; Lehtinen 2014, 179-180). Hymes jaottelee viestintätilanteen hierarkkisiin yksiköihin lähtien puheyhteisöstä, joista esimerkkejä ovat uskonnolliset yhteisöt. Tosin puheyhteisöä ei voi pitää uskonnollisen puheen ensisijaisena kontekstina: mikään kielimuoto tai puhetilanne ei ole staattinen. (Suojanen 1975, 232; Lehtinen 2014, 179-180.) Hierarkiassa seuraavia ovat *puhetilanne*, *puhetapahtuma* ja *puheakti*. Uskonnollisessa yhteisössä puhetilanne on esimerkiksi messu, kastetilaisuus, raamattupiiri; herätysliikkeessä *seurat*. *Saarna* ja *rukous* ovat puhetilanteen puhetapahtumia. Puheakti on typologian minimiyksikkö puheen funktion mukaan (Hymes 1972, 56-57; Saville-Troike 1984, 29-30), esimerkkinä polvirukouksen polviltaan veisattu välivirsi rukoilevaisuudessa. Paralleelista käytän yksiköistä veisuun yhteydessä termit *veisuutilanne*, *veisuutapahtuma* ja *veisuuakti*.

Tarkastelen myös herätysliikkeiden veisuukirjojen musiikkisanastoa etymologisesti merkityksen kehityksineen, mikä olettaakseni lisää tietämystä Suomen herätysliikkeitten uskonnollisesta maailmankuvasta symboliuniversumeineen.

Tutkimusaineisto

Aineistona ovat vuosina 1968–1975 ja 1982–1984 osallistuvalla havainnoinnilla nauhoittaen keräämäni ja Eurajoen kristillisen rukoilevaiskansanopiston arkistosta kopioimani yhteensä noin 300 nauhatunnin verran dokumentoimaani nauha-aineistoa. Haasteellisen ja monitasoisen nauhaston litteroi Turun yliopiston folkloristiikan ja uskontotieteen oppiaineiden pitkäaikainen projektityöntekijä Tuija Sukari: hän jos joku on asiantuntija litteroimiinsa autenttisiin seuraäänitteisiini kopioineen 1970- ja -80 -lukujen Suomen herätysliikkeitten erityyppisistä uskonnollisista seuratyypeistä TKU-arkistossa (ks. typologiani maallikko- ja pappisjohtoihin seuroihin: Suojanen 1978, 135-143; 1984, 51-57).

¹ Suomalaisen virrenveisuun ja hengellisen laulun tutkimushistoriaan ovat vaikuttaneet keskeisesti seuraavat tutkijat: Erkki Ala-Könni (1911-1996) (1953, 26-31; 1974, 191-225; 1975, 197-200; 1986); T. Ilmari Haapalainen (s. 1929) (1979); Jaakko Haavio (1904-1984) (1970); Kustaa Hallio (1868-1936) (1936); Sinikka Järvinen (= Kontio, s. 1964), (1992, 158-182; 1996, 161-167, 217); Jalo Kalima (1884-1952) (1933, 16; 1935, 105-108); Pekka Kivekäs (s. 1937) (2011, 54-65); Sinikka Kontio (s. 1964) (1990; 2001); Heikki Klemetti (1876-1953) (1921; 1939; 1941; 1951; 1995); Samuli Korkalainen (2017); Ilmari Krohn (1867-1960) (1894; 1899; 1917); Erkki Kurki-Suonio (1901-1985) (1952; 1955; 1978, 78-79, 121-127); Onni Kurvinen (1916-1999) (1941); Esa Lehtinen (2014, 179-199); Timo Leisiö (s. 1946) (1976, 66-76); Pentti Lempiäinen (s. 1932) (1973); Jukka Louhivuori (s. 1954) (1983, 69-89; 1986; 1988; 2000, 54-63; 2006, 85-96; 2014, 149-160); Wilhelmi Malmivaara (1854-1922) (1914); Timo Mäkinen (1919-2006) (1967; 1968); Michael Nyberg (1871-1940) (1917, 979-987); Reijo Pajamo (s. 1938) (1976; 1980; 1999, 87-99); Pekka Raittila (1923-1990) (1952; 1967); Matti A. Sainio (1914-1987) (1945, 148-154; 1949, 1947-48); Seppo Suokunnas (s. 1945) (1977, 599-600; 1979, 638-639; 1982); Osmo Tiililä (1904-1972) (1961); Pauli Vaalas (1906-1985) (1973); Aarni Voipio (1891-1965) (1925; 1932; 1940); Päivikki Antola (s. 1945; Suojanen → 1964-2003) (Suojanen 1972, 146-176; 1975, 230-260; 1978; 1979, 97-128; 1980a, 40-47; 1980b; 1980c, 8-14; 1982a, 143-177; 1982b, 167-234; 1982c; 1984; 1988, 7; 1989a, 173-182; 1997, 131-154; 2001, 25-27); Anssi Simojoki (s. 1944) (1988, 3-6); Hannu Vapaavuori (1997, 105-114; 2002, 45-54). He sijoittuvat vanhan virren 1701, hengellisen laulun ja virren keruun, tutkimuksen, etnografisen kenttätöön, kansanmusiikin, etnomusikologisen, musiikkiantropologisen, musiikkitieteellisen, soveltavan tutkimuksen, käytännöllisen teologian, uskontotieteen ja virren, virsilaulun ja veisaamisen luovan työn sektoreille.

Evankelisluterilaisten herätysliikkeiden laulu- ja veisuukirjojen sanaperinne liittyy seuraaviin virsikokoelmiin: Länsi-Suomen rukoilevaisuudessa (synt. 1756-, 1817-) Wanha Suomalainen Virsi- ja Ewankeliumikirja (= Vanha virsikirja) 1701, Siionin virret (E. Lagus) 1790 ja Halullisten Sielujen Hengelliset Laulut (B.J. Ignatius) 1790; herännäisyydessä (synt. 1796) Wilhelmi Malmivaaran (1854-1922) Siionin virret 1893 (nykyisin uusi laitos); lestadiolaisuudessa (synt. 1826) Siionin laulut 1916, Virsikirja ja hengellisiä lauluja 1945, Siionin matkalaulut 1979; evankelisuudessa (synt. 1840-luvulla) J. A. G. Hynderin Siionin Kantele 1874-1881. Uusittuja laulukirjoja on herätysliikkeitten käytössä vaihtelevasti – lukuun ottamatta Suomen vanhimman herätysliikkeen vuonna 1984 valtaryhmästä, ”opistolaissiivestä” irtautunutta vanharukoilevaista siipeä Rauman-Porin seudulla. Siellä pitäydytään vanhoihin veisuukirjoihin (1701; 1790) ja Bibliaan 1776.

Veisuun funktioista

Rukoilevaiset veisaavat seuroissaan veisuun merkityksestä Halullisten sielujen hengellisissä lauluissa (= HSHL 1994 [1790], 321):

Veisuuss’ halu ylös syttyy, loistaa, kyttyy Halullisten mielihin. Veisuu sydänt’ myötäns’ anoo, siinä janoo Halullinen sydämes. Neuvot hyvät veisuuss’ saadaan edestuaan Totuus sanast’ Jumalan; Toinen toisens’ rakentavat, lohduttavat, jotka joutuu veisaamaan. (HSHL no. 192: 10, 12, 13.)

Tutkimuksessa veisuun käyttöä ja merkitystä on määritetty etnografisista, kuvailevista, selittävästä, musiikkiantropologisista, musiikkitieteellisistä, teologisista ja uskontotieteellisistä lähtökohdista (ks. Suojanen 1984, 58-142; 1988, 7; 1989, 173-182).

Ensiksikin hengellisten kansansävelmien uranuurtajan, professori Ilmari Krohnin mukaan veisuu on uhri jumaluudelle (1894, 134-135). Se on jotakin, minkä ihminen kohdistaa supranormaaliin, vasta toiseksi itselleen. Ilmari Krohn väitteli hengellisistä kansansävelmistä Suomen ensimmäisessä musiikkitieteen väitöskirjassa *Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finnland* (1899).

Toiseksi veisuu on rukousta. Tästä näkemyksestä herätysliikkeissä on kuitenkin käsityshajontaa. Herännäisyydessä veisuu jopa korvaa sanallisen rukouksen (Haavio 1970, 20). Rukoilevaisseurat taas eivät tule toimeen ilman sanallista polvirukousta: kolmiosaisen rukouksen keskellä polvillaan veisattu spontaani välivirren säkeistö toimii soivana rukouksena. Eniten välivirsiä veisattiin polvillaan Vanhan virsikirjan (1701) virsistä empiirisessä aineistossani 1968-1979 (Suojanen 1984, Appendix 2). Rukoukseksi ymmärrettynä veisaaja kohdistaa jotakin tuonpuoleiselle objektille (vrt. Kurki-Suonio 1955, 155).

Kolmanneksi veisuu on uskonnollista puhelaulua, saarnaa ja julistusta kiteytyneessä muodossa. Hymnologi Aarni Voipio on käsitellyt saarnan ja virren keskinäisiä suhteita (mm. 1932, 10-12; 1940). Vaikka saarna ja virsi kumpikin ovat uskonnollista viestintää, saarna on toisteista kerrontaa kansankielisen spontaaniutensa ansiosta. Veisattu virsi esittää sanottavansa säkeistö kiteytymänä. Ero on sama kuin suullisen ja kirjallisen viestinnän.

Neljänneksi veisuu on tunnustuksellinen dokumentti, runo ja musiikki yhtä aikaa. Veisattava sisältö koskettaa veisaajan kognitiivista maailmaa. Muodon taso, runo – vanha kirjasuomi rukoilevaisuudessa – kohtaa veisaajan esteettisen, syvähenkisen maailman. Lauletuissa sävelmässä yhtyvät veisaajan kognitiivinen ja esteettinen maailmankuva.

Viidenneksi veisuu on yksilöpsykologinen ryhmäkokemus, joka ilmaisee veisuuryhmän keskinäistä koheesiota. Tärkeitä ovat veisaajien keskinäiset suhteet, kokemus toisistaan, veisaajien väliset valta-, normi- ja tunnesuhteet. Kaupunkikontekstissa saatetaan veisata toisilleen outona joukkona, maaseutuymäristössä toisensa tuntevana ryhmänä. (Suojanen 1980, 40-47.)

Kuudenneksi veisuuseen yksilöpsykologisena ryhmälauluna liittyy persoonallinen tunteen, elämyksen ja kokemuksen taso. Aarni Voipion mukaan varhaiset mieluisat ja vastenmieliset veisuelämykset ovat taipuvaisia säilymään jopa läpi elämän. Virsi tai laulu voidaan pilata monella tapaa: lukemalla se yhä uudestaan (kun rovasti lukee saarnatuolista värssyn ”Uskon lamppu lakkaamatta” joka sunnuntai), laulamalla se liian usein tai hitaasti laahaten, epämusiikalisesti, huonosti:

”Maa on niin kaunis” on vastenmielinen laulu. Kun kotikylälläni oli huono sekakuoro, se lauloi sen oikein rumasti. Sen jälkeen en ole pitänyt tästä laulusta. (Voipio 1925, 25-45.)

Vastenmielinen elämys syntyy myös, kun laulun on kuullut ensi kertaa koulussa sanavääntelyin laulettuna tai kun vastenmielinen henkilö on laulanut sitä alinomaa tai virsi on laulettu läheisen omaisen haudalla tai laulun sanat ovat käsittämättömät (arkaainen kieli, ”vaikeita” sanoja) tai sävelmä on ”naurettava”, ”monimutkainen”, ”liian keveä” tai laulun sisältö on koettu persoonallisesti tai uskonnollisesti loukkaavaksi. Viittä informanttia loukkasi se, että Siionin Kanteleen erään laulun toisessa säkeistössä ilmaistaan miltei iloa toisen kadotuksesta. Lapsena kuultu kadotushenkisen virsi on saattanut synnyttää psyykkisiä ja eettisiä pelkoja pitkäksi aikaa. (Voipio 1925, 25-45.)

Seitsemänneksi veisuu on musiikillinen äidinkieli, laulettu etnosentrinen kielimurre. Veisutekstit laulukirjoineen ovat Suomen herätysliikkeitten musiikillista, sanallista, viestinnällistä ja kognitiivista äidinkieltä. Aktiivikäytössä olevat tekstit veisuutapoineen heijastavat yhteisön kulloistakin tiedollista, taidollista, emotionaalista ja yhteisöllistä maailmankuvaa.

Suomen vanhimmassa Länsi-Suomen rukoilevaisessa herätysliikkeessä veisuun tai puhutun hengellisen laulun tai virren käyttöyhteydet ovat runsaat. Veisuu tai hengellinen laulu toimii ja on toiminut: 1. seurapuheen välittömänä palautteena; 2. siirtymänä puhetapahtumasta toiseen; 3. seurojen alkamisen tai päättymisen merkinä; 4. kolmiosaisen polvirukouksen väliaktina; 5. rituaalisen seurataanssin osana; 6. epämieluisan saarnan tai saarnaajan keskeyttäjänä (keskeytysveisuu); 7. spontaanin saarnan puhuttuna sitaattina; 8. polvirukouksen puhuttuna sitaattina; 9. sisäryhmän juhlatunnuksena; 10. sisäryhmälehdessä iskulauseena tai täytelisenä; 11. kottihartauksissa laulettuna tai puhuttuna. (Suojanen 1983, 74-183; 1984, 58-142.)

Seuraveisuu aloittaa ja päättää seurat. Körttiläinen pappismies kiteytti veisuun tehtävän: ”Veisuu ei ole juhla, vaan seuraperinteen ja herätysliikkeen käyttötavara” (Suojanen 1988, 7).

Kansanveisuu muuntelee

Herätysliikkeiden veisuukirjojen lauluista valtaosa on passiivista perinnettä. Vain osa valikoi-tuu aktiiviseksi käyttöperinteeksi. Evankeliset eivät käyttä Siionin Kanteleensa 535 laulua aina tasasuhtaisesti. Osallistuvien menetelmin nauhoittaen koottu seura-aineisto on ainoa keino do-kumentoida veisuviestinnän kunkinaikaista aktiivista repertuaaria ja kartoittaa veisuvies-tinnässä yhtä aikaa kuultavia paikka-, paikallis-, ulkopaikkais- ja yksilöllisiä veisuutoisintoja (Suojanen 1984; Louhivuori 1986; 1988; 2014, 149-160), joiden notaatio nauhalta kuulemisen virrasta on äärimmäisen haastavaa.

Vain Länsi-Suomen rukoilevaisuuden piiristä on olemassa osallistuvalla havainnoinnilla koottu etnografinen aineistoni.² Sen mukaan rukoilevaisten kolmesta veisuukirjasta Halullisten Sielu-jen Hengellisiä Lauluja (1790) veisattiin seuroissa eniten (64 %), Vanhaa virsikirjaa (1701) 22 % ja Siionin virsiä 14 %. Koko perinnevarasto käsittää 832 laulua (Halullisten 196 laulua, Siionin 223 laulua, Vanhan virsikirjan 413 virttä). Etnografisen kenttäaineiston 88 seuroissa veisattiin 154 eri laulua eli 18,5 %. Veisuukirjoittain tämä tarkoittaa sitä, että Halullisten Sielu-jen Hengellisistä Lauluista veisattiin aktiivisesti vain 40 %, Vanhasta virsikirjasta oli käytössä 11 % ja Siionin virsistä 13 %. Seuraveisuu paljastui rukoilevaisuudessa laadullisesti ja määräl-lisesti erittäin kaavoittuneeksi. (Suojanen 1984, 169-181, 217-219.)

Musiikillisena äidinkielenä veisuu on opittu järjestelmä kielen ja ajattelun tapaan. Koska Suo-men ensimmäinen koraalikirja *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* ilmestyi vasta vuonna 1702 (Tuppurainen 2002, 29-44; Väinölä 2002, 19-28; vrt. Vapaavuori 1997, 105-114) – ensimmäinen teks-tivirsikirjahan ilmestyi jo vuonna 1583 – tuosta äidinkielestä oli olemassa runsaasti veisuuva-rianteja eri pitäjissä, kylissä, taloissa ja henkilöillä. Nuottikirjat olivat kalliita; vain harvat omis-tivat niitä ennen 1900-lukua. Niinpä alkuperäiset, usein saksalaiset tai ruotsalaiset koraalime-lodiat, muokkautuivat kansan suussa. Niitä muistettiin 'väärin'. Ne sekoittuivat keskenään. Mut-kikkaat sävelmät yksinkertaistuivat, yksitotisia sävelmiä koristeltiin. Hitaan veisuutempon vuoksi tasajakoisia sävelmiä alettiin koristella melismoilla, 'niekuilla' eli yhdellä tavulla veisat-tiin yhden sävelen sijasta kaksi säveltä, joskus enemmänkin. Tyypillisiä olivat intervallien as-teittaiset täytöt ja ns. kiertävät niekut. Jotkut nykyisinkin käytössä olevista kansantoinnoista ovat jo niin kaukana juurisävelmästään, että yhteys ei ole enää ilmeinen. (Ala-Könni 1953, 26-31; 1975, 197-200; 1986. Vrt. Louhivuori 1983, 69-89; 1986; 1988; 2000, 54-63; 2006, 85-96; 2014, 149-160; Vapaavuori 2002, 45-54; Väinölä 2002, 19-28; Häkkinen & Tuppurainen 2015.)

Veisuumurteiden lisääntymistä suosi myös se, että vuoden 1702 koraalikirja osittain tuhoutui isonvihan tulipaloissa. Koska se oli hyvin harvinainen, lukkarit tekivät kirkkolaulun tarpeiksi omia käsin kirjoitettuja melodiakirjoja, jotka lisäsivät veisuumurteiden paikallisuutta yhteis-veisuun hyväksi.

Suomalaista herätysliikeveisuuta kuvaavat edelleen: 1) säkeen yksilöllinen hahmottamistapa, 2) tauon tai tauotuksen yksilöllisyys, 3) äänensävy ja -värin yksilöllisyys, 4) äänentuoton yk-

---

² 88 seurat, 300 nauhatuntia. 1960–1970-luvun empiirinen kenttäaineisto: TKU-arkisto

silöllisyys, 5) niekuttamisen paikallisuus, 6) yksilölliset crescendot ja diminuendot, 7) yksilölliset glissandot, 8) yksilöllinen tempo ja 9) veisuuintensiteetin vaihtelu. (Suojanen 1984; 1989, 173-182.)³

Veisuviestinnän symboliuniversumin käsitteistä

Kansanveisuu viestintäaktina vetää puoleensa useita musiikkiin liittyviä käsitteitä, joihin Suomen herätysliikkeissä on suhtauduttu eri tavoin ja joilla käsitteinä on useita merkityksiä. Sellaisia sanoja ovat *virsi*, *hengellinen laulu*, *laulaa*, *sävel*, *nuotti*, *säestää*, *soida*, *soittaa* ja *soitin* sekä erilaiset musiikin kuulemiseen liittyvät sanat, kuten *pauhata*, *helkkyä*, *raikua* ja *visertää*, puhumattakaan soitinten nimityksistä, jotka liikkeiden laulukirjoissa eri tavoin ilmentävät uskonnollisia tunteita ja uskon kokemuksellisia, kognitiivisia tasoja: *pasuuna* liittyy kokoelmassa tiettyyn kosmiseen eskatologiseen määrääkaaan, *kello* yksilön elämänsuunnitelman määrääkaaan. Tarkastelen seuraavassa näiden käsitteiden historiaa Suomen perinteisten herätysliikkeiden laulu- ja virsikirjoissa.

Virsi

Suomen *virsi*, *virren*, *virtenä* –sanan äänneasua todistaa sanan ainakin parin kolmen vuosituhannen ikäiseksi. Se osoittaa, että kantasuomalaiset ovat viljelleet vanhaa runouttaan ainakin jo ennen ajanlaskun alkua. Akateemikko Y. H. Toivonen (1890-1956) on esittänyt sanaa balttilaiseksi lainasanaksi. Tällöin se olisi peräisin sanasta, joka muinaispreussin kielessä kuului *wirds* ja tarkoitti 'sanaa'. Lätin kielen *vārds* merkitsee myös 'sanaa, puhetta, lupausta, nimeä'. (Häkkinen 2011a, 17; 2011b, 7-25; 2018, 70.)

Etymologia on epävarma, mutta jos näin olisi, merkitys olisi samantapainen kuin esim. sanaryhmässä mordvan *val*, 'sana', suomen *vala*, 'vannontasanat', lapin *vuölle*, 'laulu'. Virren alkuperäinen merkitys olisi ollut 'sana'. Siitä johdutaan helposti yhtäältä 'valaan' (vannoja "antaa sanansa"), toisaalta 'lauluun', jos ajatellaan, että esimerkiksi vannomiseen käytetyt sanat on puettu kiinteään, rytmiseen runoasuun. (Toivonen 1944, 195-196. Vrt. Suokunnas 1979, 638-639; Häkkinen 2011a, 17; 2011b, 7-25.)

Virren yleinen merkitys 'hengellinen laulu' esiintyy jo suomen kirjakielen isällä Mikael Agricollalla (n. 1510-1557). (Vrt. Suokunnas 1977, 599-600.) Kansanrunoudessa virren merkitys on ollut varsinkin kalevalamittainen 'kertomaruno', esimerkiksi "Matalleen virsi". Tämän merkitys on säilynyt esimerkiksi yhdyssanassa *itkuvirsi*.

Christfried Gananderin (1741-1790) 1700-luvun sanakirja antaa sille merkityksen 'tapa, ajatus, tottumus'. Itämerensuomalaisista kielistä inkerin *verz* merkitsee 'laulua, (entisajan) kansanlaulua, häälaulua'. Karjala-aunuksen *virši*, *-s-*, *-ž-*, *-z-* (*virde-*) merkitsee 'laulua, runoa, virttä, itkuvirttä', harvemmin 'kertomusta', 'tapaa'. Lyydin *virz*, *virzi* merkitsee 'itkuvirttä', vatjan *virsi* 'laulua, runoa' ja viron *virs* 'tapaa'.

Professori, kielentutkija Jalo Kalima (1884-1952) on käsitellyt virsi-sanankuperää, muun muassa kiintoisaa merkityksen kehitystä: 'tapa' (yleensä) > 'esitys'- tai 'laulutapa' > 'sävel, laulu', mikä kehitys tavataan ainakin ruotsista, saksasta, ehkä myös lätistä (Kalima 1933, 16;

³ Osallistuvat havainnot 2010-luvulla Suomen herätysliikkeiden kesäjuhlista: *herännäisjuhlat* (Länsi-Suomen ruokoilevaisuus), *herättäjäjuhlat* (körttiläiset), *suviseurat* (vanhoillislestadiolaiset). Ks. myös Louhivuori 1983, 69-89; 1988; 2014, 149-160.

1935, 105-108; Vrt. Häkkinen 2011a, 17; 2011b, 7-25; 2018,70; Häkkinen & Tuppurainen 2015).

Laulaa vai veisata?

Hengellisen laulun ja virren raja on suomen kielessä käsitteellisesti epäselvä. Se näkyy herätysliikkeiden laulukirjojen sanakäytännöistä. (Vrt. Suokunnas 1977, 599-600; 1979, 638-639; Pajamo 1980; 1999, 87-99.)

Etymologisesti vanhoja ovat esimerkiksi mordvan kielen *morams*, 'laulaa'; 'soittaa' (soittokoneetta), *moro, mor*, 'laulu', tšeremissin *murem*, 'laulaa', *murə*, 'laulu', johon liittyy itäostjakin *morata*, 'huutaa kylään tultaessa (soutajat)'. Ostjakissa on nähtävästi säilynyt alkuperäisempi merkitys. Merkityksen kehitys on tässä ollut samansuuntainen kuin esimerkiksi silloin, kun suomen ääni- ja lapin *jiedna*-sanoja vastaava unkarin *ének* on saanut merkityksen 'laulu'. Karjalassa on ollut tapana joikua, esittää vapaamittaisia laulahduksia eri aiheista. Lapin kielessä sitä tarkoittava sana on *juoigât*. Myös suomen sana *virsi* kuuluu tähän ryhmään. (Toivonen 1944, 188-200.)

Metodologisista, teologisista ja musikologisista selvityksistä huolimatta pääasiallinen ero taitaa edelleen olla sormituntuman varassa: hengellistä laulua pidetään muodoltaan vapaampana, sisältöltään kirkkovuoden teksteistä piittaamattomampana, sävelmältään rytmisempänä, ilmeikkäämpänä ja maallisen alkuperän osoittamista selkeämpänä kuin virttä (vrt. Suokunnas 1977, 599-600; Pajamo 1980; 1999, 87-99).

Poimin rukoilevaisten, heränneiden, lestadiolaisten ja evankelisten nykyisistä laulu- ja veisukirjoista *laulaa, veisata* –pesyeisiin kuuluvat sanat: *laulaa, laulella, laulelo, laulelu, lauleskella, laulu, laululahja, laulumieli; veisaaja, veisaavaiset, veisaella, veisailla, veisata, veisu, veisuu, virsi, psalmi, psalttari, itkuvirsi*. Laulukirjojensa perusteella heränneet ja rukoilevaiset veisaavat virsiä. Lestadiolaiset ja evankeliset pääsääntöisesti *laulavat virsiä* tai *laulavat lauluja*.

Virren esittäminen on perinteisesti *veisaamista*. *Veisata*, 'laulaa hengellistä laulua, virttä' esiintyy jo Mikael Agricolalla, 'laulaa'-merkitys myös Henrik Florinuksella (1633-1705). Murteissa yleinen substantiivi *veisu* merkitsee 1. hengellistä laulua, 2. virttä, kuten Agricolalla *Pyhein Psalmi ja Weisut, Psalmein Weisut*, 3. maallista laulua, kuten jo Florinuksella tai nykymurteissa leikkillisesti myös 'rekilaulua, renkutusta' tai 4. veisuuta, veisaamista tapahtumana, toimintana. (SKES 1978: 1686. NS 1973, V-VI: 418.)

Millä "nuotilla"?

Kansanveisuuseen liittyvät *sävel* ja *nuotti* ja kysymys *säestyksestä* ja *soittimesta*. Näiden historia polveilee.

Kansanperinteessä melodia on kulkenut pitkään ja kulkee edelleen *nuotin* nimellä (Rapola 1950, 144; Laukkanen & Hakamies 1978, 7500-7501):

Vanhalla on vanhan nuotti (Kokemäki). Pankaas alkaen kuka nuotin saa (Kankaanpää). Nuottija oes piisanna, vaan sanat loppu kesken (Siilinjärvi). Kyl virsi nuatin tullesas tua (Marttila). Mitä sen nuatin hyvyydestä, kun vaan sanat tuloo täyrestä syrämmestä (Lapua). Ei Jumala nuottii kuuntele koha sanat o selvät (Uusikirkko).

Akateemikko, suomen kielen professori Martti Rapola (1950, 144-152) korostaa, ettei ole ilman muuta pääteltävissä, omaksuiko suomen kansankieli sanan välittömästi ruotsista vai opittiinko se omakielisestä kirjallisuudesta, lähinnä virsikirjasta. Nuotti merkitsi jo 1600-luvun alusta kirjasuomessa 'sävelmää, melodiaa'. Hemminki Maskulaisen virsikirjassa (1605) toistuu ohje: "Se sama samal nuotill" (nim. veisataan). Olavi Elimaeuksen Käsikirja (1629) neuvoo: "Seniälken weisa Pappi Prefationem näin sanoden, cuitengin nijllä Notilla, iotca yhten sopiwat nijdhen Notin cansa cuin Morsiamen hywästisiunauxen tapa on Weisatta."

Suomen vanhimman herätysliikkeen, Länsi-Suomen rukoilevaisten Halullisten Sielujen Hengellisissä Lauluissa (1790) annetaan laulun alussa veisuuohje: "Veisataan omalla nuotilla" (esimerkiksi lauluissa numero 3, 5, 6). Anders Nordlund korostaa koraalikirjansa (1850) alkupuheessa veisuun yhdenmukaisuuden tarvetta: "Viimeksi pyydän [...] että jokaisessa Seurakunnassa yhdenkaltainen nuotti virsiin pidettäisiin ja ei niin erinäinen, kuin nyt tapahtuu". D. H. Kukkasela puolestaan opettaa *Kirkko-veisun neuvoja ja opetuksia ynnä suomalaisten virtten nuotti-kirja ja messu* -nimisessä teoksessaan (1857, 4-5):

[...] jos nuotin saakin muistohonsa ja osaakin sen käyttää asiahan; niin saattaahan se juuri pian luiskahtaa sieltä pois, ja sitte on vaan 'omiansa' kohta edessä.

Sanakirjan tekijöillekin nuotti-sanankäytös ja käyttö ovat tuttuja Daniel Jusleniukselta (1676-1752) alkaen.

Noin 130 vuotta sitten alkoi kuitenkin ilmetä pyrkimystä löytää melodian käsitteelle omaperäinen ilmaisu. Uudissanayrityksiä tehtiin kolmen tai oikeastaan neljän eri sanan pohjalta: soittaa tai soida, laulaa ja sävel. Seuraavat 10 ehdotusta ja käytännön kokeilua tehtiin: *soitto, soitanto, soite, soinnos; laulamus, laulanto, sävel, säveltö, sävellys, sävelmä*. Viimeksi mainitusta tuli melodian omakielinen vastine. Kotikielen seuran kokouksessa vuonna 1877 vakiinnutettiin lopulta nuotti-sana merkitykseen 'nottecken', *sävel* merkitykseen 'ton', *sävelmä* merkitykseen 'melodi'. (Rapola 1950, 146-152.) Edelleen rukoilevaisissa tupaseuroissa kansankieli suosii suullisissa veisuehdotuksissaan kuitenkin *säveltä* ja *nuottia* sävelmän sijaan (Suojanen 1980a, 40-47; 1980c, 8-14; 1997, 131-154; 2001, 25-27).

Soitto ja "soittokone"

Veisuun pääasiallisia säestyssoittimia suomalaisissa herätysliikkeissä ovat olleet 1800-luvun soitintulokkaat virsikantele ja harmoni. Herätysliikeveisuu oli alun perin säestyksetöntä ja yksäänistä. (Jalkanen 1976; Suojanen 1984.)

Virsikannel keksittiin 1800-luvun alussa Tanskassa, mistä se levisi muihin Pohjoismaihin, sitten Viroon ja Latviaan. Ruotsissa sen suosioon vaikutti pastori Johannes Dillner (1785–1852). Hän halusi kehittää kansan laulutaitoa soittimella, jota olisi mahdollisimman helppo soittaa. Virsikanteleessa käytettiin nuottien sijaan numeroita; nuotinlukutaitoa ei siis tarvittu. Suomen kirkko alkoi levittää soitinta, koska kirkkolaulun tila tiedettiin varsin heikoksi. Päämääränä lienee laulutaidon lisäämisen ohella ollut melodioiden yhdenmukaistaminen, sillä painettujen nuottikirjojen puutteessa alue- ja paikkakoraalitoisintoja kehittyi runsaasti. Virsikanteleen yleistymisen varsinakin koti- ja koulusoittimeksi saattoi tosin merkitä omaperäisten veisutoisintojen tukahduttamista. (Vrt. Leisiö 1976, 2-3, 66-76.)

Kirkkolaulun alhainen taso alkoi murehduttaa Dillneriä sen jälkeen, kun hän joutui maalaisseurakunnan papiksi. Urkuja ei tuolloin kirkoissa sanottavasti ollut. Lukkarit veisasivat ”omalla nuotillaan”, kuten kodisjokelainen isoisäni, pienviljelijä, kylälukkari Isak Juhonpoika Antola (1873-1950), joka johti säästyksetöntä jumalanpalvelusveisuuta Kodisjoen kirkossa sunnuntaisin istuen alttarin viereisessä veisuupulpetissa virsitaulu yläpuolellaan seinässä. Dillnerillä ja hänen vuonna 1830 julkaisemallaan *Psalmodikon*-kirjalla oli ratkaiseva vaikutus virsikanteleen tunnetuksi tekemiseen ja leviämiseen 1800-luvulla juuri siinä muodossa kuin se tapahtui Ruotsissa ja Suomessa.

Vanha virsikannel on yksikielinen jousisoitin, jossa on suorakaiteen muotoinen, usein pohjasta avoin kaikukoppa, jonka päällä olevan listan lovet vastaavat nuottikirjoituksessa olevia numeroita. Siinä on yleensä vain yksi lampaansuolesta tehty kieli, joka on vedetty pitkittäin suorakaiteen muotoisen puisen kaikukopan yli. Kieltä soitetaan hevosen häntäjouhista jännitetyllä jousella, ja samalla painetaan sormella kieltä alla olevaa kapeaa puulistaa vasten. Lista on tehty lovia, joihin on kirjoitettu numerot, jotka vastaavat nuottikuvassa olevia numeroita. Virsikannelta ei pidetä jouhikon tavoin sylissä, vaan pöydällä, mistä syystä siihen ei usein rakennettu pohjaa ollenkaan. Virsikanteleen suosio perustui luonnollisesti siihen, että se oli helppo valmistaa itse ja yksinkertainen soittaa. Toisaalta sitä myös vastustettiin siitä syystä, että sitä pystyi soittamaan kuka tahansa ilman minkäänlaista musiikillista osaamista, eikä se siten kehittänyt korvaa.

Isoisäni, kylälukkari Isak Juhonpoika Antola rakensi itselleen virsikanteleen, joka periytyi kotitalon myötä hänen nuorimmalle tyttärelleen, kodisjokelaiselle harmoninsoittajalle, Kodisjoen seurakunnan jumalanpalvelusten urkusäestäjälle, pienviljelijä Martta Maria Iisakintytär Antolalle (1919-2004). Tutustuin virsikanteleen soittamiseen empiirisesti Kodisjoella Martta-tätini avulla 2000-luvun alussa.

Soittaa-verbillä on tarkka vastine suomalais-ugrilaisissa kielissä aina tšeremisistä asti: *šaktem*, *šoktem*, 'soitan'. Kantasanan *soida* vastineet ulottuvat vieläkin kauemmaksi. Ilmeisesti vanhoja virsiä on jo ammoisista ajoista säestetty *kanteleen soitolla*. (Toivonen 1944,196).

Soitin-sanana edeltäjiä sen sijaan on useita: suomen kirjakielen isän Mikael Agricolan Rukouskirjan (1544) 33. psalmin 3. jakeen suomennoksessa (I 199) on sanonta ”weijssatkat cumise-waijsilla *kielileijkille*”. Martti Rapolan (1891-1972) arvion mukaan *kielileikillä* voisi merkitä 'kielisoittimella': mmr. *leker* (sm. *leikki*) merkitsi muun muassa *musikaliskt instrument*. Todennäköisemmin se on kuitenkin tarkoittanut soittoa eikä soitinta. Tämä on todennäköistä psalmin myöhempien suomennosten (Agricola III 254: ”kieltenleikis helisemiselle”; Biblia 1642: ”kielten leikis helisemisellä”; nyk. suom. *helkyttää kieliä*) ja muunkielisten käännösten nojalla.

Instrumentum musicumia käännettiin suomeksi erilaisilla selittäväillä yhdyssanoilla 1820-luvulta lähtien. Esimerkiksi Juhana Ahlbomin (1830) mukaan se oli *soittovärkki*, Carl Axel Gottlundin mukaan *soittoneuvo*, Sakari Topelius vanhemman kirjoittamassa Suomen Kansan Vanhojen Runojen viimeisen osan esipuheessa 1831 *soittokeino*, Elias Lönnrotin tai D.E.D. Europaneuksen keksimänä sanakirjoissa esiintyvän uudismuodosteen mukaan 1850-luvulta lähtien *soittokalu*, D.H. Kukkaselan 1857 mukaan *soitannosase*, Gottlundin Väinämöisen 1828 mukaan *soitonkone* ja *soittokone* Kaarle Heleniuksen (1784-1855) muodosteena 1838 mahdollisesti C. A. Gottlundin *soitonkoneen* pohjalta.

Soittokone oli yleinen nimitys Länsi-Suomen rukoilevaisuudessa vielä 1970–1990-luvuilla uruista, harmonista ja pianosta. Tutkimushaastattelussa 1970-luvulla porilainen väitöskirjainformanttini, maallikkosaarnaaja, maalaustaiteilija ja leipomonmistaja Otto Salonen (s. 1915 Kokemäki) kritisoi ankarasti ”konemusiikkia”:

En mäa koskaan yhry liturkisee jumalanpalveluksee, vaik mäa olen itse taiteilija, en mäa saa henken yhteyttä siihen. Liturkia on konetoimitusta. Urut soi, pappi kääntyy, pappi vääntyy ja seurakunta nousee, seurakunta laskee. Kuorolaulu on suruttomien luirutuksia ja pelkkää taidetta. Mutta kun hurskaat veisaavat, niin siin on sekä henken tarve että nälkä ja jano mukana ja sitten taide myöskin. (Suojanen 1978, 101: TKU 73/ 86, 137.)

Yhdistämättömiäkin johdannaisia oli tarjolla ennen kuin päädyttiin lopulta sanaan *soitin*: Gottlundin *soitikas*, *soittelo*, *soitun* (?*soidun*), Lönnrotin *soitokas*. Soitin musiikki-instrumentin merkityksessä esiintyy ensimmäisen kerran suomalaisen papin ja runoilijan Kaarle Heleniuksen (1784-1855) sanakirjassa vuonna 1838.

Pappi Johannes Dillner julkaisi virsikannelta varten koraalikirjan vuonna 1830. Hänen ajatuksensa virsilaulun kohdentamisesta tulivat tunnetuiksi Suomessa 1830-luvun puolivälissä, kun hänen koraalikirjansa esipuhe ja virsikanteleen soitto-ohjeet julkaistiin Suomessa vuonna 1836 nimellä *Inledning till Melodierna för Swenska Kyrkans Psalmer, Noterade med ziffror, för skolor och Menigheten*. Myös Porvoosta kotoisin oleva urkuri Bror Nils Hagelin edisti virsikanteleen soittoa vartavastisella koraalikirjallaan *Wirsi Kantele tahi Suomalaisiin Wirsiin nuotit, Numeroilla merkityt* vuonna 1837. (Jalkanen 1976, 66-67; Bucht 1857.)

Soittotaitoisena henkilönä mainitaan suullisessa muistitiedossa monesti perheen isä. Virsikantele oli sekä kodin että kouluopetuksen soitin (Leisiö 1976, 74-75):

Isä soitti virsikanteleella laulaen vapisevan kauniilla äänellä, mikä meistä lapsista oli hyvin juhlallista.

Kurkijoella piti kaikkien rippikoululaisten osata soittaa virsikanteletta.

Virsikanteleen käytön puolesta säästyssoittimena seurakunnassa ja koulussa puhui etenkin D.H. Kukkasela, jonka nuottikirja sisälsi veisuunopetuksen lisäksi myös virsikanteleen rakenus- ja soitto-ohjeet sekä viulunsoiton alkeita (Kukkasela 1857, 51-53). Myös Ilmari Krohn ja Mikael Nyberg puhuivat virsikanteleen rakentamisen ja soiton puolesta toimittamassaan virsisävelmistössä kirkkoa ja kouluja varten (Krohn & Nyberg 1917, VI-VII, 979-987).

Veisuun ja virsilaulun virallisista säästyssoittimista urkuja oli 1800-luvun alussa vain kolmisenkymmentä ja nekin sijaittivat etupäässä rannikkoseuduilla. Vuoteen 1870 mennessä Suomen urkukanta kolminkertaistui (Jalkanen 1976, 61-62); urkusäestyksellä oli tuolloin vielä varsin olematon vaikutus kansanomaiseen veisuuseen, joka vaihteli niekkuineen seurakunnissa, pitäjissä, kylissä ja yksittäisillä veisaajilla (mm. Ala-Könni 1953, 26-31; 1974, 191-225; 1975, 197-200; 1986; Vapaavuori 2002, 45-54).

1800-luvun puolivälissä Suomeen tuli urku- eli polkuharmoni. Seminaarien soitonopetus 1800-luvulla oli enimmäkseen harmonin- ja pianonsoittoa. Urut olivat seminaareissa tuolloin vielä

varsin harvinaisia. (Leisiö 1976, 66-76; Pajamo 1976, 82-86; 1999, 87-99.) Harmonia valmistettiin Suomessa teollisesti ja kotitekoisesti. Sen vanhin, alkuperäinen käyttöyhteys on veisuun säestäminen seuroissa, myöhemmin pelimanniyhtyeiden tämmäyssoittimena.

Suomen herätysliikkeiden piirissä soittimiin veisuun säestiminä on kuitenkin suhtauduttu eri tavoin. Körtti- ja rukoilevaiseurat olivat alkuaan säestyksettömät. Körttien Siionin virret ja rukoilevaisten Siionin virret (alkuaan samaa kantaa) ovat lähellä toisiaan. Ne karttavat soittimien nimityksiä ja ihmisäänelläkään ilmaistua iloa tai kiitosta muiden herätysliikkeiden laulukirjoihin verrattuna. Rukoilevaisten Siionin virsissä soittimista *kannel* esiintyy viisi kertaa, heränneiden Siionin virsissä neljä kertaa, *pasuuna* kolme kertaa ja kello kerran.

Kansanveisuun semanttinen ympyrä

Musiikkiantropologisessa monografiassani *Finnish Folk Hymn Singing. Study in Music Anthropology* (Suojanen 1984, 184-205, erit.186) olen piirtänyt Suomen herätysliikkeitten laulu- ja veisuukirjoista iloa ja ylistystä ilmaisevien musiikkitermien assosiatiivisen semanttisen ympyrän. Sen keskiössä ovat veisata ja laulaa –sanojen variantit (*veisata, veisaaja, veisaavaiset, veisaella, veisailla, veisu, veisuu; virsi; psalmi, psalttari; itkuvirsi; laulaa, laulella, laulelo, laulelu, lauleskella, laulu, laululahja, laulumieli*); ne ovat keskeisiä käsitteitä veisuukirjoissa, sillä useissa herätysliikkeissä veisuu tai laulaminen oli alkuun, vanhimmissa edelleenkin, säestyksettömä. Näiden sanojen ulommalla semanttisella kehällä ovat musiikki-instrumentteja koskevat käsitteet veisuukirjoissa (*kannel/kantele, harppu/harput, pasuuna(t), torvi torvet, huilu(t), urku/urut, symbaali(t), kello(t), trumpu/trummut, kuoro, taivaan veisuun ääni, ihmisääni*). Merkitysympyrän uloimmalla kehällä ovat muut laulukirjoissa esiintyvät musiikkiepiteetit (*helinä, helistä, helistää, helkkyellä, helkkyä, helkähtää; hyppiä, hyppäys, hypätä; jupileerata; kaikua, kaiuttaa, kajataa, kajata; kieli, kurkku; musiikki; nuotti; pauhata, pauhina, pauhu; raikua; soida, sointu, sointuisuus, soinnuttaa, soitella, soittaa, soittaja, soittaminen, soittelo, soitto, soittimet; suu; säestää, sävel; triumfeerata; täristä; virittää; visertää, viserrellä*). Olen dokumentoinut näiden esiintymisen herätysliikkeiden veisuukirjoissa kvalitatiivisesti ja kvantitatiivisesti.

Rukoilevaiseuroissa on käytetty 1960 – 1970-luvulla ylivoimaisesti eniten *Halullisten sielujen hengellisiä lauluja* (1790), jossa esiintyy kaikkia mahdollisia soitintyyppisiä kordofoneista (*kannel, harppu*), aerofoneista (*pasuuna, torvi, huilu, urku/urut*) idiofoneihin (*kello, kulku, tiuku, symbaali*) ja membranofoneihin (*trumpu*). Lisäksi herätysliikkeiden laulukirjoissa esiintyy ihmisääni (*taivaan kuoro/ääni, kuoro, veisuu*).

Evankelisten ja lestadiolaisten kokouslaulun ja seuraveisuun säestyksellisyys on ollut kiinteästi sidoksissa säestyssoittimien (harmoni, virsikantele, urut, piano) historiaan ja leviämiseen Suomessa. Siionin Kannel, Siionin Matkalaulut ja Siionin Laulut ovat rikkaita soittimellisessä mielessä. Siionin Lauluissa esiintyy kaikkia soitintyyppisiä. Siionin Kanteleesta ja Siionin Matkalauluista membranofonit puuttuvat.

Herätysliikkeitemme laulukirjoissa ilmaistaan iloa, kiitosta ja ylistystä yleensä muilla soittimilla kuin rummuilla, mieluiten kordofoneista *kanteleella* ja *harpulla* (49 % kaikista soittimista). Aerofonien eli puhaltimien osuus on 33 %, idiofonien 16 % ja membranofonien osuus alle 2 %. Vrt. Korkalainen 2017.

Soittamisella tai soimisella on sijansa herätysliikkeitten omissa laulu- ja veisuukirjoissa. Ilmaisuista useimmin virsi tai laulu *soi*, veisataan (uusin) *kielin*, *virsi* tai laulu *helisee*, *helkky*, *helähtää*, *helkähtää*, *kajahtaa*, *kajaa* tai vielä voimakkaammin *pauhaa*. Erityisesti Siionin Lauluissa, Siionin Matkalauluissa, Siionin Kanteleessa ja körttiläisten Siionin virsissä *sävel* tai *kieli* soivat.

Säestääkö vai ei?

Säestää, *accompagner* –verbin nykyvastine (Siukonen 1955, 296-306) on suomen kieleen tullut vasta 1800-luvun puolivälissä ja vakiintunut paria vuosikymmentä myöhemmin. Musiikkikäsitteenä mikään murre ei tunne tätä sanaa. Sen syntyhistoria liittyy muinaissuomalaiseen runolauluun, jonka yhteydessä käytetty *säistää*-verbi antoi aiheen *säestää*-verbin syntymiselle. Sanakirjatietojen perusteella verbi *säestää* voi johtua kolmesta substantiivista: 1. *säde*, 2. *säen*, *säkene*, 3. *säie* (*sää*). Verbin ensimmäinen käyttäjä lienee Elias Lönnrotin aikalainen, kielitieteilijä, kansanrunouden kerääjä Daniel Europaeus (1820-1884), joka antoi runolaulusta tuntemalleen *säistää*-sanalle *säestää*-asun ja laajensi sanan käyttömahdollisuuksia.

1860–1870-luvun musiikkikirjallisuudesta ja sanomalehdistä käy ilmi, että runolaulun *säistämisen* erotettiin musiikin *säestämisestä*, joskin *säistää*, *accompagner*, säilyi eräissä sanakirjoissa aina 1800-1900-luvun vaihteeseen asti. Koska *säistää* merkityksessä ”punoa köyttä, kerata runolaulussa kumppanin laulama säe” ei kirjakielessä enää tarvittu, se hävisi vähitellen käytöstä. *Säestää*-verbi on Suomen evankelisluterilaisten herätysliikkeitten laulukirjoissa harvinainen. Olen löytänyt vain yhden esiintymän. Lestadiolaisten Siionin Lauluissa sanotaan: ”sävel kultaharpun *Säestää* laulua” (Siionin Laulut 168: 8; Gustaf Lewenhaupt).

Arkaaisen Länsi-Suomen rukoilevaisveisuun maallikkojohtoisissa tupaseuroissa olen soittotaitoisena joutunut pohtimaan, miten ennalta isäntäväen pyytämän säestäjän tulisi suhtautua säestyksettömään spontaaniin veisuualoitukseen, koska se selvästi ilmaisee, toivooko seuraavaksi säestystä vai ei. Improvisointitaitoinen säestäjä ”ottaa yleensä kiinni” aloituskorkeudesta, jolloin veisuu käy säestyksellisesti. Rohkea tai itsepäinen säestäjä ”lyö aloittajan päälle” ja aloittaa laulun alusta säestyskirjan korkeudesta ikään kuin spontaania aloitusta ei olisikaan. Itse olen yleensä valinnut vetäytyvän säestäjän roolin: laulu tai virsi veisataan säestyksettä. Seuraavan laulun etsimisessä nuottikirjasta on syytä pitää kiirettä, mikäli mieli täyttää isäntäväen toivomuksen veisuusäestyksestä. (Suojanen 1979, 118-119.) Tiedossani ei ole tämänkaltaisia ”yhteentörmäyksiä” muiden herätysliikkeitten seuraveisuukäytänteistä.

Uudempaa etnografiaa veisuusta kirkkolauluun

Kansanveisuun musiikkitieteellisen tutkimuksen pioneeri Suomessa on musiikkitieteen professori emeritus, musiikkitieteen tohtori Jukka Louhivuori. Hänen tutkimuskiinnostuksen kohteensa ovat monipuoliset: musiikin vastaanottaminen, oppiminen ja tuottaminen (kognitiivinen musiikintutkimus), kulttuurien välinen musiikkipsykologia (kognitiivinen etnomusikologia), monikulttuurinen musiikkikasvatus, (kuoro)laulun sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet sekä vanha suomalainen kansanmusiikki.

Suomalaista kansanmusiikintutkimuksen intressiä edustaa hänen musiikkitieteellinen pioneeriväitöskirjansa *Veisuun vaihtoehdot: Musiikillinen distributio ja kognitiiviset toiminnot* (1988) aineistona länsisuomalaisen rukoilevaisuuden veisuuaineisto. Kansanmelodioiden muuntumista ja toisintoisuutta hän tarkastelee kirjassa *Hengellisten kansansävelmien muuntuminen:*

Veisuu innovaation ja tradition paineessa (1986) sekä artikkeleissa *Ester Laaksonen – rukoilevaisveisaaja Länsi-Suomesta* (1983, 69-89) ja *Rukoilevaisten veisuperinne musiikintutkimuksen suunnannäyttäjänä* (2014, 149-160). (Ks. myös Louhivuori 2000, 54-63; 2006, 85-96.)

Vuonna 2010 Suomessa aloitettiin monitieteinen hymnologinen hanke virsien ja hengellisten laulujen tutkimiseksi. Tutkimustehtävänä oli akateemisiin tutkimusmenetelmin tarkastella virren olemusta, asemaa ja merkitystä monitieteisesti 2000-luvun alun suomalaisessa kulttuurissa ja uskonnollisessa elämässä. Lähtömääritelmä oli laaja: ”Virsi on laulu, jolla on jokin liittymäkohta uskonnolliseen kysymyksenasetteluun.”

Tutkimushanketta ehdotti Suomen evankelisluterilaisen kirkon Kirkkohallituksen Jumalanpalveluselämän ja musiikkitoiminnan yksikkö vuonna 2008. Ehdotus hyväksyttiin Kirkon tutkimuskeskuksen projektiksi 2009. Hankkeen ohjausryhmään kutsuttiin edustajia kolmesta eri yliopistosta, Helsingin ja Itä-Suomen yliopistoista sekä Sibelius-Akatemiasta. Kansainvälinen pohjoismaalais-baltialainen tieteellinen hymnologinen konferenssi ”Virsi – laulu – yhteiskunta” järjestettiin Espoossa lokakuussa 2014.

Etnohistoriallisen näkökulman tarjoaa Samuli Korkalaisen (2017) artikkeli *Soitinten käyttö kirkkolaulun kehittämisessä 1800-luvun Suomessa*.⁴ Tekijä tarkastelee soitinten tuloa ja käyttöä suomalaisen kirkkolaulun konteksteihin. Suomalaisten herätysliikeseurojen kansanveisuu on alkuaan ollut säestyksetöntä. Sitten kuvaan astui virsikantele, sen jälkeen urkuharmoni. Urut ja muut Korkalaisen käsittelemät soittimet eivät herätysliikkeiden seuraveisuuseen kuulu.

Sibelius-Akatemian kansanmusiikkiosaston lehtori, musiikin tohtori Sinikka Kontio (2001) käsittelee Sibelius-Akatemian taiteilijakoulutuksen tohtorintutkintoon liittyvässä kansanmusiikin väitöskirjassaan *Veisuun mahti: vanha virsikirja ja kansanveisuun tyylipiirteiden sovellus omassa musisoinnissa* vanhan virsikirjan (1701) kansanveisuun tyylipiirteiden sovellusta omassa musikologisessa musisoinnissaan. Hänen tutkimuskohteenaan on vuoden 1701 vanha virsikirja, luterilaisen puhdasoppisuuden vaikutusvaltainen luomus.

Veisuun etnografista tutkimusperinnettä edustavat lisäksi Sinikka Kontion (ent. Järvinen) tutkimukset körttiveisaajan veisuutyylistä (Kontio 1990), virsitekstin ja sävelmän keskinäisestä riippuvuudesta (Järvinen 1992, 158-182) ja veisuun koristelusta (Järvinen 1996, 161-167, 217).

Kansanveisuu ei ole ollut Suomessakaan vain yksiäänistä. Siihen tuo poikkeuksen Lemminkäisen pitäjän neliääninen veisuutraditio. Se eli 1800-luvulla kansan virsiperinteen muotona, vaimentui vällillä, mutta nousi uudelleen 1970-luvulla vaipuakseen taas hieman taantumaan. Vaikuttaisi siltä, että 2000-luvun toinen vuosikymmen Lemminkäisen musiikkijuhlien kautta voi nostaa perinteen taas loistoonsa. Varsinaista tutkimusta ilmiöstä ei ole tehty.

Yhteenveto

Suomalaisen kansanveisuun tutkimus on valtaosin ollut epäsystemaattista, havaintotyyppistä veisuuseen liittyvien piirteiden muistiinkirjaamista ja havaintojen julkaisemista artikkeleina. Suomen ensimmäinen musiikkitieteellinen väitöskirja hengellisistä kansansävelmistä oli kuulus tutkijasuvun Julius Krohnin pojan, Suomen musiikkitieteen perustajan Ilmari Krohnin

---

⁴ <http://www.ennenjanyt.net/2017/12/soitinten-kaytto-kirkkolaulun-kehittamisessa-1800-luvun-suomessa>

(1867-1960) *Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finnland* (1899), kansanmusiikin, erityisesti hengellisten kansansävelmien kerääjän, tutkijan, säveltäjän, opettajan ja maamme ensimmäisen musiikkitieteen professorin historiallisen ja kansainvälisen elämäntyön tulosta.

Sen jälkeen hengellisten kansansävelmien tutkimuksessa oli huipulla hiljaista, kunnes se ohjautui sävelmien seuraveisuukäytön empiiriseen tutkimukseen. Nauhoittamani seuraveisuuäänitykset erityisesti Länsi-Suomen rukoilevaisesta herätysliikkeestä 1960–1980-luvulta piirtyivät musiikkiantropologiseksi teokseksi (Suojanen 1984). Hengellisten kansansävelmien ja niiden käytön tutkimuksen specialistina, sittemmin Jyväskylän yliopiston musiikkitieteen professorina väitteli Jukka Louhivuori vuonna 1988 teoksella *Veisuun vaihtoehdot: Musiikillinen distribuutio ja kognitiiviset toiminnot*.

Suomalaisten herätysliikkeitten kansanveisuuta kuvaavat edelleen: 1) säkeen yksilöllinen hahmottamistapa, 2) tauon/ tauotuksen yksilöllisyys, 3) äänensävyyn, -värin yksilöllisyys, 4) äänentuoton yksilöllisyys, 5) niekuttamisen paikallisuus, 6) yksilölliset crescendot ja diminuendot, 7) yksilölliset glissandot, 8) yksilöllinen tempo ja 9) veisuuintensiteetin vaihtelu. Tarveteorian kannalta kansanveisuu ruokkii veisaajan laaja-alaisia perustarpeita. Se vastaa sisäryhmäturvallisuuden, rakkauden ja kuulumisen, sosiaalisen prestiisin, itseilmaisun sekä tietämisen ja ymmärtämisen tarpeisiin.

Kansanveisuulla on tämän tarkastelun perusteella keskeinen merkitys herätysliikkeissämme. Katson osoittaneeni, että kasvokkaisella tilanneveisuulla ja seurapuhunnalla on vähintäänkin yhtä keskeiset merkitykset herätysliikkeittemme kokoontumiskonteksteissa. Veisuu antaa laulaen tuotetun vastasaarnan siihen, mitä kuulo monologina passiivisesti seurapuheessa otti äsken vastaan.

Suomen kansanveisuun etnografinen tutkimus 2010-luvulla on leimallisesti musiikkitieteellistä, musiikkiantropologista sekä musiikin tuottamisen sanalliseen ja teologiseen tarkasteluun liittyvää. Kansanveisuussa ”sanaa” ja ”säveltä” tai ”nuottia” ei kuitenkaan voi irrottaa toisistaan. ”Sana” on kognitiivinen viesti veisaajalle; ”nuotti” sen ulostuomisen yksilöllinen konatiivis-emotiivinen väline. Tämä havainto tekee kansanveisuun pitkän elävän historian Suomessa ymmärrettäväksi. Veisaaminen on ollut ja on pyhyiden, jonkin ’koskemattoman’, ’tavoittamattoman’ konkreettista persoonallista kokemista vuosisatojen ajan suomalaisessa uskontokulttuurissa. Karjalaisissa hää-, kuolin- ja tilapäitkuissa purettiin onnen, menetyksen tai mielihyvän tunteita. Suomalainen uskontokulttuuri vaikutteineen muovasi veisuuperinteen, johon välittyi runsaasti karjalaisen itkuvirsitradition tunnepiirteitä: murheen, tuskan, kärsimyksen, pelon sekä ilon purkamista kansanveisuun keinoin herätysliikkeitten pienryhmäkonteksteista aina vuotuisiin isoihin kesäjuhliin. Sen ansiosta kansanveisuu ylläpitää herätysliikkeillemme leimallista, omaperäistä uskonnollisen tiedon (*kognitio*), tunteen (*affektio*), päämääräkäyttämisen (*konaatio*) ja keskinäisen yhteenkuuluvuuden (*koheesio*) maailmankuvaa yhdessä seuroille tyypillisen uskonnollisen puhe- ja saarnainstituution ja rukoustopojen kanssa.

Lähteet ja kirjallisuus

Ala-Könni, Erkki

1953 Melismat eli niekut Lapuan seudun herännäisveisuussa. *Kalevalaseuran vuosikirja 33*: 26-31. Helsinki: Suomen Kalevalaseura.

Ala-Könni, Erkki

1974 Nurmon herännäisveisuu. – Vuokko Kivisaari (toim.), *Nurmon kirja*, 191-225. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 2. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Ala-Könni, Erkki

1975 Hengellinen kansanmusiikki. Virsikokoelmat ja hengelliset kansansävelmät. – Paula Tuomikoski-Leskelä (toim.), *Talonpoikaisperinne kunnan kulttuuripolitiikassa*, 197-200. Helsinki: Suomen Kulttuurirahasto. 1. p. 1974.

Ala-Könni, Erkki

1986 *Suomen kansanmusiikki. Tutkielmia neljältä vuosikymmeneltä*. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja 20. Kaustinen: Kansanmusiikki-instituutti.

Bucht, Henrik

1857 *Suomalaiseen Wirsi-Kirjaan nuotit, jotka, Wirsi Kanteleen tawoin ja enimitten Haeffnerin Ruotsalaisen Nuotti-Kirjan mukaan, on Yhteisen Kansan hyödytyxexi Numeroilla merkinnyt Henr. Bucht*. Piitime: W. R. Nygren.

Haapalainen, T. Ilmari

1979 *Suomalaisten kansansävelmien lähdetutkimuksia. Quellenforschung zu Finnischen Geistlichen Volksmelodien. Suomen Kansansävelmiä I, Hengelliset sävelmät*. SKST 352. Helsinki: SKS.

Haavio, Jaakko

1970 *Siionin virsien ääressä*. Vaasa: Herättäjäyhdistys.

Hagelin, Bror Nils

1837 *Wirsi Kantele tahi Suomalaisiin Wirsiin nuotit, Numeroilla merkityt Bror Nils Hagelinilta*. Helsinki: Wasenius.

Hallio, Kustaa

1936 *Suomalaisen virsikirjan virret. Alkuperä ja kehitys*. SKST 203. SKHST XL. Tampere.

HSHL

= 1994 [1790] *Siionin virret ja Halullisten Sielujen Hengelliset Laulut keskinäiseksi ylösrakennukseksi uskossa ja kristillisyydessä näillä viimeisillä lopun ajoilla*. Kirj. Abr. Akrenius y.m. 13. lisätty painos. Lappi Tl.: Länsi-Suomen ev.lut. kirjakustannus.

Hymes, Dell

1972 *Models of the interaction of language and social life*. – John J. Gumperz & Dell Hymes (toim.), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, 35-71. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Häkkinen, Kaisa

2011a *Lauluja, virsiä ja veisuja. Tiede 12: 17*. Helsinki: Sanoma Media Finland Oy.

Häkkinen, Kaisa

2011b *Virren kieli*. – Jaakko Rusama (toim.), *Virsi suomalaisessa kulttuurissa*, 7-25. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.

Häkkinen, Kaisa

2018 Virsi kantoi kauas. *Tiede 6: 70*. Helsinki: Sanoma Media Finland Oy.

Häkkinen, Kaisa & Tuppurainen, Erkki

2015 Uutta tietoa suomalaisen virsikirjan varhaishistoriasta.

<http://www.reformaatio2017.fi/uutta-tietoa-suomalaisen-virsikirjan-varhaishistoriasta/>

Jalkanen, Kaarlo

1976 *Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809-1870*. SKHST 101. Helsinki: SKHS.

Jalkanen, Kaarlo

1978 *Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870-1918*. SKHST 108. Helsinki: SKHS.

Järvinen, Sinikka

1992 Veisuun ehdot. Virsitekstin ja sävelmän keskinäisestä riippuvuudesta herännäisveisuussa. *Etnomusikologian vuosikirja 4: 158-182*. Helsinki. Suomen Etnomusikologinen Seura ry.

Järvinen, Sinikka

1996 Veisuun koristelu. *Musiikki*, 161-167, 217. Suomen musiikkitieteellisen seuran julkaisu 26. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.

Kalima, Jalo

1933 *Virsi* sanan alkuperästä. *Suomi V: 16*. Helsinki: SKS.

Kalima, Jalo

1935 Mitä *virsi* on alkuaan merkinnyt? *Virittäjä 15: 105-108*. Helsinki: Suomen Kotikielen Seura. [Myös Kalevalaseuran vuosikirja 15/ 1935. Helsinki: Suomen Kalevalaseura.]

Keisala, Hanna

1995 *Heikki Klemetti – elämäntyö suomalaisessa kulttuurissa sävelen, sanan ja perinteen palveluksessa*. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan liitto.

Kivekäs, Pekka

2011 Virsi aikansa kuvana. – Jaakko Rusama (toim.), *Virsi suomalaisessa kulttuurissa*, 54-65. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.

Klemetti, Heikki

1921 Suomen kirkkomusiikki protestanttisuuden alkuaikoina. SKHST XVI. Helsinki: SKHS.

Klemetti, Heikki

1939 Miltä sävelkorkeudelta. *Suomen Musiikkilehti n:o 7*.

Klemetti, Heikki

1941 Kuviokoristeellisuus virsilaulussa. *Suomen Musiikkilehti n:o 4*.

Klemetti, Heikki

1951 *Äänenkäyttö puheessa ja laulussa*. Helsinki: WSOY.

Kontio, Sinikka

1990 *Veisuun ehdot. Ylivieskalaisen herännäisveisaajan, Kerttu Hannulan Vanhan virsikirjan veisuutyyli*. Kansanmusiikin painamaton tutkielma. Sibelius-Akatemia. Kansanmusiikin osasto. Helsinki.

Kontio, Sinikka

2001 *Veisuun mahti: vanha virsikirja ja kansanveisuun tyylipiirteiden sovellus omassa musisoinnissa*. Sibelius-Akatemian kansanmusiikkiosaston julkaisuja 7. Kuvitettu, nuotteja. Liitteenä CD-äänilevy: Kansanveisuun koristekokoelma. Abstract: The power of hymn singing. Zusammenfassung: Macht des alten Kirchengesangs. Helsinki: Sibelius-Akatemian kansanmusiikin osasto. Diss. Taiteilijakoulutuksen tohtorintutkintoon liittyvä kirjallinen tutkielma.

Korkalainen, Samuli

2017 Soitinten käyttö kirkkolaulun kehittämisessä 1800-luvun Suomessa. <http://www.ennentjanyt.net/2017/12/soitinten-kaytto-kirkkolaulun-kehittamisessa-1800-luvun-suomessa>

Krohn, Ilmari

1894 Hengellisestä laulusta. *Kotimatalla*. Jyväskylä: Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen vuosikirja.

Krohn, Ilmari

1899 Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finnland. Diss. Helsingfors: Druckerei der finnischen Litteratur-gesellschaft.

Krohn, Ilmari & Nyberg, Mikael (toim.)

1917 *Virsisävelmistö kirkkoa ja kouluja varten*, VI-VII, 979-987. Jyväskylä.

Kukkasela, D.H.

1857 *Kirkko-veisun neuvoja ja opetuksia ynnä suomalaisten virtten nuotti-kirjan ja messun sekä virtten luokka-laskun, että virsi-kanteleen ja violin soitannos-johdatuksien kanssa*. Turku: J. W. Lillja.

Kurki-Suonio, Erkki

1952 *Hengelliset kansansävelmämme koraaleina. 1 osa, Sävelmien ottaminen koraalikirjaan ja niiden laatu*. Diss. Helsinki: Luterilaisen Kirjallisuuden Säätiö.

Kurki-Suonio, Erkki

1955 *Kolmisäikeinen lanka. Kertoelmia ja tutkisteluja virsistä*. Porvoo: WSOY.

Kurki-Suonio, Erkki

1978 Länsi-Suomen rukoilevaisten sävelmistä. *Länsi-Suomen Herännäislehti* 5: 78-79; 7-8: 121-127. Rauma: Suomen Rukoilevaisen Kansan yhdistys.

Kurvinen, Onni

1941 *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalaisen virsikirjan synty ja sisällys*. Diss. Rauma: Omakust.

Laukkanen, Kari, Hakamies, Pekka, Kuusi, Matti & Pekka Vuori (toim.)

1978 *Sananlaskut*, 7500-7501. SKST 346. Helsinki: SKS.

Lehtinen, Esa

2014 Uskonnollisen vuorovaikutuksen monet kontekstit. – Riikka Nissi & Aila Mielikäinen (toim.), *Sanaa tutkimassa. Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*, 179-199. SKST 1398. Helsinki: SKS.

Leisiö, Timo

1976 Savolaisista kansansoittimista. *Kansanmusiikki 2*: 2-3, 66-76. Kaustinen: Suomen Kansanmusiikkiliitto.

Lempiäinen, Pentti

1973 Halullisten Sielujen Hengellisten Laulujen toimittaja. *Teologinen Aikakauskirja 5*. Helsinki: Teologinen Julkaisuseura r.y.

Louhivuori, Jukka

1983 Ester Laaksonen – rukoilevaisveisaaja Länsi-Suomesta. – Pertti Virtaranta et al. (toim.), *Kentältä kentälle: juhla- ja laulukirja Erkki Ala-Könnin 70-vuotispäiväksi 2.2.1981*, 69-89. [Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 10](#). [Kulttuuri ja kieli 2](#). Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Louhivuori, Jukka

1986 *Hengellisten kansansävelmien muuntuminen. Veisuu innovaation ja tradition paineessa*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 10. Tampereen yliopisto.

Louhivuori, Jukka

1988 *Veisuun vaihtoehdot: Musiikillinen distribuutio ja kognitiiviset toiminnot*. Diss. Acta Musicologica Fennica. Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura.

Louhivuori, Jukka

2000 Rukoilevaisten veisuu. *Tabulatura 2000*: 54-63. Kirkkomusiikin ja Kuopion osastojen yhteinen vuosikirja. Helsinki: Sibelius-Akatemia.

Louhivuori, Jukka

2006 Spiritual Folk Hymn Singing in Finland. – Kirsten Sass Bak & Svend Nielsen (toim.), *Besecherism. Spiritual Folk Singing. Nordic and Baltic Protestant Traditions*, 85–96. Forlaget Kraegen, 1219 København K, Christians Brygge 3.

Louhivuori, Jukka

2014 Rukoilevaisten veisuuperinne musiikintutkimuksen suunnannäyttäjänä. – Sakarai Korpi-nen, Juhana Pohjola & Tapani Simojoki (toim.), *Niin kuin se kirjoitettu on: niin se myös paikkansa pitää = It is true as it is written*, 149-160. Anssi Simojoen 70-vuotisjuhlakirja. Helsinki: Suomen evankelisluterilainen lähetyshiippakunta. Suomen Luther-säätiö.

Mäkinen, Timo

1967 *Piae Cantiones* – kokoelman vaiheet. – *Piae Cantiones. Vanhoja kirkko- ja koululauluja*. Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura.

Mäkinen, Timo

1968 *Piae Cantiones –sävelmien lähdetutkimuksia*. Acta Musicologica Fennica I. Karkkila: Suomen Musiikkitieteellinen Seura.

Nissi, Riikka & Mielikäinen, Paula

2014 Johdanto. – Riikka Nissi & Paula Mielikäinen (toim.), *Sanaa tutkimassa: Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*, 7-25. SKST 1398. Helsinki: SKS.

NS

1973 = *Nykysuomen sanakirja*, V-VI, 418, 555.

Nyberg, Mikael & Krohn, Ilmari (toim.)

1917 *Virsisävelmistö kirkkoa ja kouluja varten*, VI-VII, 979-987. Jyväskylä.

Pajamo, Reijo

1976 *Suomen koulujen lauluopetus vuosina 1843-1881*. Diss. Acta Musicologica Fennica 7. Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura.

Pajamo, Reijo

1980 Laiminlyöty virsiperinne olisi saatava elämään. *Kirkkomusiikki* 9. Helsinki: Suomen Kirkkomusiikkiliitto ry.

Pajamo, Reijo

1999 Virren ja hengellisen laulun raja tulisi murtaa. Virsikirjan uudistuksen alkuvaiheet. *Hymnos* 1999: 87-99. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Suomen Hymnologian Seura.

Philipsen, Gerry & Coutu, Lisa M.

2005 The ethnography of speaking. – Kristine L. Fitch & Robert E. Sanders (toim.), *Handbook of language and social interaction*, 355-379. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Raittila, Pekka

1952 Lestadiolaisuuden varhaisimmat virsijulkaisut. – *Ramus virens in honorem Aarno Maliniemi*. SKHST 52. Helsinki: SKHS

Raittila, Pekka

1967 *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia: Biographia et bibliographia Laestadiana*. SKHST 74. Forssa: SKHS.

Rapola, Martti

1950 *Soitin ja sävelmä* nimitysten esivaiheita. *Kalevalaseuran vuosikirja* 35: 144. Helsinki: Kalevalaseura.

Sainio, Matti A.

1945 Huomioita Antti Achreniuksen ”Halullisten sieluin hengellisistä lauluista”. – Martino Ruuth (toim.), *Xenia Ruuthiana*, 148-154. SKHST 47. Helsinki: SKHS.

Sainio, Matti A.

1949 Antti Achrenius ja ”Halullisten sieluin hengelliset laulut”. – Martti Ruutu (toim.), SKHSV 37-38, 1947-48.

Simojoki, Anssi

1988 Johdannoksi. – Anssi Simojoki & Päivikki Suojanen & Jukka Louhivuori & toimituskunta (toim.), *Siionin virret ja Halullisten Sielujen Hengelliset laulut. Neliääninen nuottipainos*, 3-6. Rauma: Rukoilevaisen Kansan Yhdistys.

Siukonen, Inkeri

1955 Säestää-verbin vaiheita 1800-luvulla. *Kalevalaseuran vuosikirja 35*: 296-306. Helsinki: Kalevalaseura.

SKES

= *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Erkki Itkonen, Aulis J Joki, Reino Peltola (toim.). Helsinki.

SKS

= *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Helsinki.

SKHST

= *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia*. Helsinki: SKHS.

SKHS

= *Suomen Kirkkohistoriallinen Seura*. Helsinki.

SKST

= *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia*. Helsinki: SKS.

SKHSV

= *Suomen Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja*. Helsinki: SKHS.

Suojanen (Antola 2003 –), Päivikki

1972 Spontaani saarna. *Sananjalka 14*: 146-176. Turku: Suomen Kielen Seura.
<https://doi.org/10.30673/sja.86370>

Suojanen, Päivikki

1975 Uskonnollinen kieli. – Juha Pentikäinen (toim.), *Uskonnollinen liike. Suomalaisia tapaus-tutkimuksia*, 230–260. Tietolipas 74. Helsinki: SKS.

Suojanen, Päivikki

1978 Saarna saarnaaja tilanne. *Spontaanin saarnan tuottaminen Länsi-Suomen rukoilevaisuudessa. The Spontaneous Sermon: Its Production and Context*. Diss. SKST 343. Helsinki: SKS.

Suojanen, Päivikki

1979 Veisuuaktien antropologiaa. *Sananjalka 21*: 97-128. Turku: Suomen Kielen Seura.
<https://doi.org/10.30673/sja.86432>

Suojanen, Päivikki

1980a Äksyilevätkö veisaajatkin? Veisuun tutkimuksen uudet näköalat. *Tritonus 6*: 40-47. Helsinki: Etnomusikologisen tutkimuksen seura.

Suojanen, Päivikki

1980b *Veisuu ja yhteisö*. Käsikirjoitus, 350 s. Tekijän hallussa.

Suojanen, Päivikki

1980c "Pankaas alkaen kuka nuotin saa." Veisuunehdottajan käyttäytymissäännöt. *Kansanmusiikki 4*: 8-14. Kaustinen: Suomen Kansanmusiikkiliitto.

Suojanen, Päivikki

1982a Havainnointi. Ekskurssi seurojen, erityisesti veisuuperinteen tutkimuksen kenttämeneelmiin, erityisesti osallistuvaan havainnointiin. – Päivikki Suojanen, *Kulttuurin tutkimuksen empiiriset menetelmät*. *Runkoaineisto*, 115-177, erit. 143-177. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 4. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Suojanen, Päivikki

1982b Sosiolingvistiikan antropologiset ulottuvuudet ja käyttö kulttuurin tutkimuksessa. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä*, 167-234. Helsinki: Gaudeamus.

Suojanen, Päivikki

1982c (toim.) Suomalainen veisuuperinne. 3-osainen musiikkiohjelma (á ½ h). Osa 1. Veisuu ja yhteisö, 12.02.1982. Osa 2. Veisuu ja herätysliikkeet, 19.02.1982. Osa 3. Rukoilevaisveisuu, 26.02.1982. Suomen Yleisradio.

Suojanen, Päivikki

1984 *Finnish Folk Hymn Singing: Study in Music Anthropology*. University of Tampere Institute for Folk Tradition Publication 11. Culture and Language 3. Tampere: University of Tampere Institute for Folk Tradition.

Suojanen, Päivikki

1988 Veisuun tehtävistä. – Anssi Simojoki & Päivikki Suojanen & Jukka Louhivuori & toimituskunta, *Siionin virret ja Halullisten Sielujen Hengelliset laulut*. *Neliääninen nuottipainos*, 7. Rauma: Rukoilevaisen Kansan Yhdistys.

Suojanen, Päivikki

1989 The Dynamics of Religious Group Singing. – Reimund Kvideland & Henning S. Semsdorf (toim.), *Nordic Folklore. Recent Studies*. USA: Indiana University Press, pp. 173-182.

Suojanen, Päivikki

1996 *Kulttuurien tutkijan arki. Kokemuksia omasta ja vieraasta*. Jyväskylä: Antrokirjat.

Suojanen, Päivikki

1997 What does Hymn-singing Do to People. – Pentti Miettinen & Reijo Pajamo (toim.), *Cantate Cantica Socii. Liturgy and Music in Finland*, 131-154. Publications of Church Music Department 13. Helsinki: Sibelius Academy and Center for Worship and Music.

Suojanen, Päivikki

2001 "Nuottija oes piisanna vaan sanat loppu kesken." – "Vanha virsikirja 300 vuotta." *Tuore oliivipuun lehti*, 25-27. Turun arkkihiippakunnan kolmannesvuosijulkaisu No 1. Turku: Turun arkkihiippakunta.

Suokunnas, Seppo

1977 Hengellinen laulu. *Otavan Iso Musiikkitietosanakirja* vol. 2: 599-600. Keuruu: Otava.

Suokunnas, Seppo

1979 Virsi. *Otavan Iso Musiikkitietosanakirja* vol 5: 638-639. Keuruu: Otava.

https://doi.org/10.1007/978-1-349-04535-8_40

Suokunnas, Seppo

1982 *Siionin Kannel 1874-1892. Tutkimus Suomen evankelisen liikkeen laulukokoelman synnystä, lähteistä ja rakenteesta sekä tekstien ja sävelmien alkuperästä*. Diss. Porvoo: SLEY-kirjat.

SKES

1978 *Suomen kielen etymologinen sanakirja 1978*: 1686, 1788-1789. Tekijät: Y.H. Toivonen, Erkki Itkonen & Aulis J. Joki. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

Tiililä, Osmo

1961 *Rukoilevaisten kirjoja*. Helsinki: SKS.

Toivonen, Y. H.

1944 *Kansanrunoutemme esihistoriaa*. – Y. H. Toivonen, *Sanat puhuvat. Muutamien sanojen ja kuvitelmien historiaa*, 188-200. Porvoo: WSOY.

TKU-arkisto

1973 *Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen folkloristiikan ja uskontotieteen äänitearkisto ja litteraatiokokoelmat/ Herätysliiketutkimusprojekti*. Turku: Turun yliopisto.

Tuppurainen, Erkki

2002 *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja. "Ain veisatkaam' Herrall'."* Vanha virsikirja 300 vuotta, 29-44. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.

Vaalas, Pauli

1973 *Laulujen lähteillä. Hengellisiä lauluja ja virsiä -kokoelman vaihteita ja tekijöitä*. Helsinki: Suomen Lähetysseura.

Vapaavuori, Hannu

1997 *Hengellisten kansankoraalien "löytyminen"*, 105-114. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.

Vapaavuori, Hannu

2002 *Vanhan virsikirjan sävelmistöt ja kirkkoveisuu. "Ain veisatkaam' Herrall'."* Vanha virsikirja 300 vuotta, 45-54. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.

Voipio, Aarni

1925 *Hengellisen laulun elinkysymyksiä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

Voipio, Aarni

1932 Evankelisen seurakuntavirren olemus. *Kirkko ja kansa. Kristillinen aikakauslehti*. Helsinki: Otava.

Voipio, Aarni

1940 *Virsiemme synty ja olemus – evankelisen hymnologian pääpiirteet*. Helsinki: WSOY.

Väinölä, Tauno

2002 Vanha virsikirja. Vuoden 1701 virsikirjan syntytausta ja sisältö. ”Ain veisatkaam’ Herrall’.” *Vanha virsikirja 300 vuotta, 19-28*. Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura.